

Batı Göktürk İmparatorluğunda Kabileler

Mihály Dobrovits*
(Bilecik)

Özet: Makalemizde Batı Göktürk İmparatorluğunu oluşturan *On Ok* (*shixing* 十姓)'un meydana geliş süreci ve kabile reislerinin eski ve yeni ünvanları ele alınmaktadır. Çin kaynaklarına göre 634 ile 651 yılları arasında Batı Göktürkleri 'On Kabile' (*shixing*) biçiminde düzenlenmiştir. Doğuda beş *Duolu* kabilesi Batıda ise beş *Nushibi* kabilesi vardır. Kabile reislerine *chuo* ve *sijin* ünvanları verilmiştir. Batı kaynakları ile karşılaştırarak bu düzenin meydana geliş sürecini inceleme niyetindeyiz

Anahtar sözcükler: Batı Göktürk İmparatorluğu, *On Ok* - *shixing* 十姓, kabile sistemi.

Abstract: In our paper we analyze the formation of the Ten Surnames (*On Ok*; *shixing* 十姓) constituting the Western Kök-Türk Empire. We also analyze the titlature of their chieftains before and after the formation of the Ten Surnames. Sometimes between 634 and 651 the Western Turkic tribes were organized as the 'Ten Tribes' consisting of the five *Duolu* tribes (Eastern Branch) and the five *Nushibi* tribes (Western Branch). Their chieftains were named as *chuo* (*çor*) and *sijin* (*erkin*) respectively. Comparing our data with some Western sources, we intend to reconstruct the original tribal structure of this part of the Empire and also the original titlature of their chieftains.

Keywords: Western Kök-Türk Empire, *On Ok* - *shixing* 十姓; tribal system.

Çin kaynaklarına göre 634 ile 651 Batı Göktürkleri On Kabile (*shixing* 十姓) biçiminde düzenlenmiş. Doğuda beş *Duolu* (咄 陸) kabilesi Batıda ise

* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, dobrovits@gmail.com.

beş *Nushibi* (弩失畢) kabilesi. Kabile reislerine *chuo* (啜 *çor*) ve *sijin* (俟斤 *érkin*) unvani verilmiştir. Batı kaynakları ile karşılaştırarak bu düzenin meydana geliş sürecini inceleme niyetindeyiz

Tangshu 215b bölümüne göre by *Hu-lu* (*Shaboluo*) Kağan zamanında. 651 senesi civarında Batı Göktürk kalileleri bunlardı:

Duolu: 咄 陸有五啜，處木昆律啜 *Chumukun lü chuo* 胡祿屋闕啜 *Huluwu que chuo*, 攝舍提墩啜 *Shesheti tun chuo*, 突騎施賀邏施啜 *Tuqishi heluoshi chuo*, 鼠尼施處半啜 *Shunishi chuban chuo*.

Nushibi: 弩失畢有五俟斤：阿悉結闕俟斤 *Axijie que sijin*, 哥舒闕俟斤 *Geshu que sijin*, 拔塞幹墩沙鉢俟斤 *Basaigan tun shabo sijin*, 阿悉結泥孰俟斤 *Axijie nishu sijin*, 哥舒處半俟斤 *Geshu chuban sijin*.¹

Orta Çince şekilleri ise böyle olmalıydı²:

Duolu (咄陸 BS³ *twot* EMC *luwk* LMC *liwk* or *Dulu* 都陸 EMC *tɔ luwk* LMC *tuǎliwk*).

1: 處木昆律啜 *Chumukun lü chuo* EMC *tɕʰiǎ̃ mawk kwən lwit tɕʰwiat* LMC *tɕʰiǎ̃/ tɕʰyǎ̃ mawk kun lit tɕʰyat*;

2: 胡祿屋闕啜 *Huluwu que chuo* EMC *ɣɔ ləwk ?əwk kʰuat tɕʰwiat* LMC *xɦuǎ̃ləwk ?əwk kʰat tɕʰyat*;

3: 攝舍提墩啜 *Shesheti tun chuo* EMC *ɕiap ɕiaʰ dej dwən tɕʰwiat* LMC *ɕiap ɕia tɦiaj tɦun tɕʰyat*;

4: 突騎施賀邏施啜 *Tuqishi heluoshi chuo* EMC *dwət giǎ̃gi cǎ̃/ɕi yaʰ laʰ cǎ̃/ɕi tɕʰwiat* LMC *tɦut kɦi ɕi xha` la` ɕi tɕʰyat*;

5: 鼠尼施處半啜 *Shunishi chuban chuo* EMC *ɕiǎ̃ nri cǎ̃/ɕi tɕʰiǎ̃̃* (or: *tɕʰiǎ̃̃*) *panʰ tɕʰwiat* LMC *ɕiǎ̃̃/ɕyǎ̃̃ nri ɕi tɕʰiǎ̃̃/ tɕʰyǎ̃̃* (or: *tɕʰiǎ̃̃/ tɕʰyǎ̃̃*) *puan` tɕʰyat*;

¹ Chavannes: *Documents*, 60.

² Özel olarak gösterilmediği taktirde Orta Çince şekilleri bu esere dayanarak alınmıştır: Pulleyblank, E. G.: *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese ad Early Mandarin*, Vancouver 1991.

³ Baxter, W. H.-Sagart, L.: *Old Chinese Reconstruction*, version 20 February 2011, *Old Chinese by MC initial, final and tone*, <http://crlao.cheess.fr/docannexe.php?id=1207> (July 31, 2012).

Nushibi (弩失畢 EMC *nə'sit pjit* LMC *nuəʃit pjit*):

6: 阿悉結闕俟斤 *Axijie que sijin* EMC *?a sit ket k'uat zɿ'/zɿ' kin* LMC *?a sit kjiat k'at ʃhr' kin*

7: 哥舒闕俟斤 *Geshu que sijin* EMC *ka ɛiəʃ k'uat zɿ'/zɿ' kin* LMC *ka ʃiəʃyəʃ k'at ʃhr' kin*;

8: 拔塞幹噉沙鉢俟斤 *Basaigan tun shabo sijin* EMC *bəit/bɛ:t sək kanʰ dwən ʃai/ʃɛ: pat zɿ'/zɿ' kin* LMC *pha:t səək kan' thun ʃa: puat ʃhr' kin*;

9: 阿悉結泥孰俟斤 *Axijie nishu sijin* EMC *?a sit ket ɲej (or: neʃʰ) dzuwk zɿ'/zɿ' kin* LMC *?a sit kjiat ɲiaj (or: niajʰ) ʃhiwk ʃhr' kin*;

10: 哥舒處半俟斤 *Geshu chuban sijin* EMC *ka ɛiəʃ tɕʰiəʃ (or: tɕʰiəʃʰ) panʰ zɿ'/zɿ' kin* LMC *ka ʃiəʃyəʃ tɕʰiəʃ/ tɕʰyəʃ (or: tɕʰiəʃʰ/ tɕʰyəʃʰ) puan' ʃhr' kin*.

Bu verilere ilk batığımızda iki kabilenin ikiye bölünmüş olması belli olur. Çünkü *Axijie que sijin* ile beraber *Axijie nishu sijin* ve *Geshu que sijin* ile *Geshu chuban sijin* unvanlarını görebiliriz. Süryani ve Rum kaynakları da buna benzer bir durum vardır. Efesli Yuhanna'nın eserine göre Göktürklerin İstemi Kağan'ın yanı sıra sekiz hükümdarı varmış⁴ Menandros'a göre (19.1) İstemi Kağan vefat ettiği zaman (576) "Göktürk halkının hükümdarı ülkesini sekiz parçaya bölmüştür."⁵

Orta Çince verilerine (*zɿ'/zɿ' kin* ile *ʃhr' kin*) Eski Türk yazıtlarında *érkin* şeklinde görünen unvanın **jérkin* (*cerkin*) şeklinde de kullanılmış

⁴ "ultra quem octo alii magni reges esse dicuntur", *Iohannis Ephesini Historiae Ecclesiasticae pars tertia* (interpretatus est E. W. Brooks, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium vol. 106, Scriptores Syri tomus 55, Louvain 1964), 244; "es gab nämlich noch acht andere mächtige Könige weiter drinnen von ihm", Schönfelder, J. M.: *Die Kirchen Geschichte des Johannes von Ephesus. Aus dem Syrischen übersetzt* (München 1862), 251.

⁵ ἐν ὁπῶ γὰρ μοίραις διεδάσαντο τὰ ἐκείνη ἀπαντα, οἷς γε τοῦ φύλου τῶν Τούρκων ἔλαχε προεστάναι, *The History of Menander the Guardsman*, ed. by R. C. Blockley (London 1984), 172, 173

olması muhtemeldir. Bu *yabyu* (Doğuda) and *jabyu* (Batı) ayrımının tam bir paralelidir. Bu unvan ilk olarak *Ruanruan* (Asya Avarları)nın arasında da **cerkin* şeklinde kullanılmıştır⁶ Bugünkü Macarca'da *erkin* kelimesinin şahıs ve yer adı olarak kullanılan *Örkény* şekli de vardır.⁷ *Çor* unvanının Macarca devamı ise *Csór* yer adında görünür.⁸

Çince kaynaklarımızda *chuo* ve *sijin* (*çor* ile *érkin*) unvanlarının tek başlarına kullanılmaması da gözümüze çarpar. Çince 關喙 *que chuo* ve 關俟斤 *que sijin* durumu belli: Eski Türkçe *kül érkin* and *kül(i) çor* unvanlarının Çinceleştirmiş şekilleridir. *Kül tégin*'in Çince unvanında da *que 關* görünür: Çin tarihlerinde *que tele(i)* (關特勒, EMC *k'uat dək lək* LMC *k'yat thəək ləək*) *Kül tégin* mezar taşının Çince yazıtında *que teqin* (關特勤 EMC *k'uat dək gīn* LMC *k'yat thəək k'hin*) şekilleri okunur.⁹ Demek, *que chuo* ve *que sijin* ş Türkçe *kül(i) çor* ve *kül érkin* unvanlarının Çinceleştirilmiş varyantlarıdır. Başka kabile reislerinin unvanlarına gelince onların açıklanması bu kadar kolay değildir.

Çince *chuban sijin* terimi bu açıklamalarda bize yardımcı olabilir.: Farsça, Türkçe ve Moğolca esas anlamı çoban olan¹⁰ *çuban* veya *çoban* Sasanilerin döneminde önemli bir unvandı. İrandan Orta Asya'ya ve oradan Doğu Avrupaya da geçmiştir. Nagyszentmiklós (şimdiki adıyla Sânnicolau Mare) yazıtlarında BOILA ZOAPAN olarak geçer.¹¹ Tuna

⁶ Csongor, B.: *Kinai források az ázsiai avarokról* (Történelem és kultúra 9; Budapest 1993), 98, 105.

⁷ Çagatay *ärkin*, ile alakası yoktur.; Kiss L. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (Budapest 1988), II. 300.

⁸ Kiss L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (Budapest 1988), I. 341.

⁹ Dobrovits, M.: On The Reading, Meaning and Functions of the Title *Kül Tegin* (An essay on the formation of the monarchy in Inner Asia, part 2), *Türk Dilleri Araştırmaları*, 22 (2012):1,5-9.

¹⁰ TMEN III, 108-110 (No. 1130).

¹¹ Tekin, T.: *Tuna Bulgarları ve Dilleri* (Türk Dil Kurumu Yayınları: 530; Ankara 1987), 30-31.

Bulgar yazıtlarında da sıkça görünür.¹² İslav dillerinde *župan* and Macarcada ise *ispán* (< İslav. *žьpanъ veya špan 'vilayet hâkimi').¹³

Çince *tun chuo* 墩啜 ve *tun shabo sijin* 墩沙鉢俟斤 ünvalarında ortak bir unsur olarak *tun* 墩 görünür. Bunun Eski Türkçe *tudun* unvanının Çince şekli olan *tutun* 吐屯 ünvanında kullanılan ikinci imin allografi olduğunu varsayabiliriz. Çince *shabo* ise *shabolio* veya *shabolue* (ışbara) ünvanı ile bağlı görünür. Demek, bunları **tudun* çor ile **tudun* ışbara *erkin* olarak algılanmamız mümkündür..

Gene de *nishu sijin* 泥孰俟斤 ünvanını görürüz. *Nishu* ise Ashide Wenfu (阿史德溫傳) ve Ashide Fengji (阿史德奉職) tarafından tahta geçirip kendi Doğu Göktürk halkı tarafından öldürülen Ashina Nishufu (阿史那泥孰匐) *Kağanın* isminde görünür.

Çince *lü chuo* 律啜 unvanınca gelince belki Türkçe*(*kü*)/*lüg* unvanının vaşka birşekli olması muhtemeldir.

Çince *heluoshi chuo* 賀邏施啜 için açıklamada bulunamayız.

Metnimize son verirken anlattıklarımızı şöyle özetleyebiliriz:

1. Batı Göktürklere önceden sekiz kabieden ibaret olup, sonradan on kabile halinde organize edimiş.

2. Eski Türk yazıtlarında görünen *oḡ* terimi sadece bu on kabile için kullanılmıştır. Doğu Göktürkleri arasında *bod* teriminin kullanılmasına devam edilmiştir. Eski Türkçe *oḡ* ile *oḡur/oḡuz* arasında varsayılan bağlantıları kesin olarak açıklayamayız. Daha sonra, Orta Asya ve Anadolu'da yaşayan Oḡuzların arasında *oḡ* terimine rastlayabiliriz. Aynı zamanda, *boy* < *bod* terimi de günümüze kadar kullanılmaktadır.

¹² Moravcsik, Gy.: *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen* (Leiden 1983), 131-132; Tekin: *Tuna Bulgarları*, 54-55; bu yazıtlar için bk. Pritsak, O.: *The Proto-Bulgarian Military Inventory Inscriptions*, in: Káldy-Nagy, Gy.: (yay.): *Stidia Turco-Hungarica V.: Turkic-Bulgarian-Hungarian Relations (Vith-XIth Centuries)*, (Budapest 1981), 33-61.

¹³ Benkő, L. & alii (eds.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, II: H-Ó* (Budapest 1970), 239-240.

3. Batı Göktürlerin arasında 651'de önce başka unvanların kullanılmış olduğunu. kesin olarak görebiliriz Bunlar herhalde yeniden alınmış *çor* ve *érkin* unvanlarıyla beraber kullanmıştır. Bir kabile ikiye bölünmüş olduğunda yeni kabile reisine *que* unvanı verilmiştir.